

ІСТОРІЯ МОВИ. ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'255:27-23

DOI: 10.31651/2226-4388-2023-34-6-13

МОВНІ ОДИНИЦІ КОЗАЦЬКОГО ЛЕКСИКОНУ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ БІБЛІЇ П. КУЛІША–І. ПУЛЮЯ ТА В «СЛОВАРІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» Б. ГРІНЧЕНКА

*Т. В. Мороз, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри методики викладання суспільно-гуманітарних дисциплін
КЗ «Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області»
(Чернівці, Україна)*

e-mail: mtv_09@meta.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7191-7498>

У статті розглянуто мовні одиниці козацького соціолекту, використані П. Кулішем та І. Пулюєм в українському перекладі книг Святого Письма та представлені в «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка. У цьому полягає актуальність дослідження, що слугуватиме основою для подальших узагальнювальних праць з історії лексикографічного засвідчення та функціонування таких лексем у літературній мові другої пол. XIX – поч. XX ст.

Мета дослідження – проаналізувати представлення одиниць козацького лексикону в українському перекладі Біблії П. Куліша–І. Пулюя та ілюстративні контексти до вказаних лексем у «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка. Матеріалом для дослідження стали лексичні одиниці козацького соціолекту різних тематичних груп, зокрема: назви осіб – ватажків козацького війська; найменування військових підрозділів; номінація військової атрибутики і символів влади; назви зброї; найменування тканин. Під час аналізу цих лексем застосовано переважно описовий та порівняльно-зіставлювальний методи дослідження.

Основні висновки статті полягають у тому, що одиниці козацького соціолекту, використані в українському перекладі біблійних книг, представлені в Словнику Грінченка з ілюстративними контекстами як перекладних, так й оригінальних творів П. Куліша, що констатує їх широке представлення в джерельній базі Словаря й засвідчує важливу роль П. Куліша та Б. Грінченка в збереженні елементів козацького соціолекту та їх відтворенні в літературній мові другої пол. XIX – поч. XX ст.

Ключові слова: козацький лексикон, український переклад Біблії П. Куліша–І. Пулюя, Словник Грінченка.

Актуальність. До списку джерел, які Б. Грінченко використав під час укладання «Словаря української мови», включено окремі зразки як перекладацької практики, так й оригінальні твори П. Куліша, адже в мові цього письменника, на думку редактора, дуже вдало поєднано суто народний матеріал із матеріалами старої книжної мови [Сл Гр, т. 1, с. XXVI]. За результатами попередніх досліджень [5], на 100 сторінках третього тому Словника Грінченка контекстами з Кулішевих творів проілюстровано близько 140 слів, що засвідчує факт збагачення засобів літературної мови лексикою староукраїнського та старослов'янського походження й закріплення її в українській лексикографії початку XX ст. Контекстами з Псалтиря у «Словарі української мови» Б. Грінченка проілюстровані слова *принос, розпросторити, употужнити, употужнитися*; з «Книги Іова» – *значний, повня, повнява*; з Євангелія – *потуга, потужний, проводир, свідкування*; з оригінальних художніх творів – *гетьманонько, держава, жакувати, зверхник, луп, потужний, свідкувати*, зокрема з роману «Чорна рада»: *блават, жакувати, займаницина, кармазин, кепкувати, кіш, користь, отамання, погодити, старшинування*. За нашими спостереженнями, у перекладі книг Святого Письма П. Куліш активно використовує наведені вище елементи соціолекту козацької верстви, надаючи їм нового стилістичного забарвлення.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю в сучасному українському мовознавстві узагальнювальних праць з історії лексикографічного засвідчення та функціонування лексем козацького соціолекту в літературній мові другої пол. XIX–поч. XX ст. Комплексний мовознавчий аналіз лексичних одиниць козацького соціолекту, використаних П. Кулішем та І. Пулюєм в українському перекладі книг Святого Письма, та їхнє представлення в Словнику Грінченка й слугуватиме основою для таких праць.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Українські вчені здавна цікавилися дослідженням лексики соціальних груп (чумаків, лірників, кобзарів та ін.). Варто зауважити, що в передмові до «Словаря української мови» Б. Грінченка також указував на важливість вивчення різних зразків соціолекту та залучення їх до лексикографічної джерельної бази, зокрема: словники спеціальної мови лірників (1889) та жебраків, «Дідівська [жебрацька] мова» (1886 р.), «Говор заміщанців» (1894 р.), «Про говор долівський» (1900 р.) та ін. [Сл Гр, т. 1, с. XVI]. Відомий мовознавець Олекса Горбач у праці «Арго в Україні» [2] ґрунтовно проаналізував джерела до вивчення арго в Україні, зокрема: професійних арго, арго злодіїв, тюремників, каторжан, безпритульних, школярів та студентів. Ця монографія має наукове значення для української соціолінгвістики, діалектології, лексикології та культури загалом.

У сучасному українському мовознавстві питання формування, функціонування й розвитку соціолекту досліджували С. Гірняк [1], Л. Масенко [3], Г. Мацюк [4], Л. Ставицька [7] Л. Ткач [8], І. Черкез [9] та ін.

Мета нашого дослідження – проаналізувати представлення одиниць козацького лексикону в українському перекладі Біблії П. Куліша–І. Пулюя та ілюстративні контексти до вказаних лексем у «Словарі української мови» Б. Грінченка.

Матеріали і методи дослідження. Матеріалом для дослідження стали лексичні одиниці козацького соціолекту, використані в українському перекладі Біблії та зафіксовані в Словнику Грінченка. Під час аналізу цих лексем застосовано описовий та порівняльно-зіставлювальний методи дослідження, а також метод семантико-стилістичного та компонентного аналізу.

Результати дослідження та їх обговорення. Значна кількість писемних і фольклорних джерел, що дійшли до нас як культурна спадщина староукраїнського періоду, яскраво відобразили лексичне багатство народнорозмовної мови в різних її діалектних виявах, а також зафіксували лексичні елементи козацького соціолекту, що поставав на той час уже як наддіалектна форма живої української мови. За нашими спостереженнями, у перекладі книг Святого Письма П. Куліш активно використовує елементи соціолекту козацької верстви, надаючи їм нового стилістичного забарвлення. І це не випадково, адже письменник добре знав і високо цінував пам'ятки козацької доби, зокрема «Літопис Самовидця», що послужив джерелом сюжету першого в українській літературі історичного роману «Чорна рада».

Однією із загальноузвичаєних стала теза про те, що П. Куліш навмисно архаїзував мову власних творів. І сучасники П. Куліша, і, пізніше, історики літературної мови вважали це його недоліком. Проте з такою тезою не погоджувався В. Сімович, який писав: «П. Куліш умисне вживає старих форм та старих слів, щоб його переклад підійшов до великої поваги та того високого вислову, що такі прикметні для Старого й Нового Заповіту» [6, с. 337].

Одиниці козацького лексикону в українському перекладі книг Святого Письма представлені різними тематичними групами. Зокрема, серед іменників – назв осіб – ватажків козацького війська найбільш часто вживаними є такі лексеми: *гетьман, осавул, старшина, сотник, тисячник*.

Гетьман: І ти, Витлиєме, земле Юдина, нічим не гірша єси між князями Юдиними; бо з тебе прийде гетьман, що старшинувати ме над народом моїм Ізраїлем (СвП, Мт 2: 6). У Словнику Грінченка це слово проілюстроване приказкою зі збірки М. Номиса (*Без гетьмана військо гине*) та записами історичних пісень В. Антоновича і М. Драгоманова: *Ей, чи гаразд, чи добре наш гетьман Хмельницький починив, що з ляхами із мостивими панами у Білій Церкві замирив*. Варто зауважити, що зменшено-пестлива форма цього іменника

(*гетьманонько*) подана з посиланням на драму П. Куліша «Петро Сагайдачний» (Сл Гр, т. 1, с. 281).

Осавул: *Миришь із твоїм противником хутко, доки ти ще в дорозі з ним, щоб не віддав тебе противник судді, а суддя не віддав тебе осавулі (служі), і не вкинуто тебе в темницю* (СвП, Мт 5: 25). У Словнику Грінченка до цього слова наведений контекст із записів народних пісень П. Чубинського: *Беруть коня осавули, товариство зброю* (Сл Гр, т. 3, с. 64).

Сотник: *Озвав же ся сотник і сказав: Господи, не заслужив я того, щоб Ти ввійшов під мою стелю; а промов одно слово, та й одужає слуга мій* (СвП, Мт 8: 8). У межах іншого контексту іменник **сотник**, характерний для козацької доби, ужито поряд з іменником **тисячник**, що має історичні конотації (*іст.* «начальник тисячі війська») і належить до князівської доби: *І взяв я голови з поколінь ваших, людей мудрих і знаточних, і поставив їх головами над вами, тисячниками і сотниками* (СвП, 5 М 1: 15). У Словнику Грінченка іменник **сотник** засвідчений у приказці зі збірки М. Номиса: *Лучче живий хорунжий, як мертвий сотник* (Сл Гр, т. 4, с. 170), зміст якої не залишає сумніву, що вона з'явилася в козацькому середовищі.

Окрему групу слів становлять іменники, що загально називають особу, яка має високе керівне становище або ж постає духовним лідером народу, напр.: **значний** [муж] – «знатний, впливовий чоловік»: *Значні в його будуть голодати, богачі ж його з спраги погибати* (СвП, Іс 5: 13); *І похилився чоловік простий, і понизився муж значний – й ти не простиш їм сього* (СвП, Іс 2: 9); як бачимо, у перекладі Біблії це слово вжите у двох формах – власне прикметниковій та субстантивованій. Варто зауважити, що в Словнику Грінченка прикметник **значний** – *рос.* «видный, замѣтный» – проілюстрований контекстом із Кулішевого переспіву «Книги Іова»: *Був сей чоловік значний між усіма людьми на сході сонця* (Сл Гр, т. 2, с. 172). Предметно-поняттєву співвіднесеність, сформовану в староукраїнській добі, засвідчує й наявність цього слова в тексті «Літопису Самовидця», напр.: *... асаулов и инних полковников заслано на Москву, которих на Сібір заслано немало старшини козацкой, а которіе позостали, то на піхоту запорожскую давали жупани, барзо притуга великая на людей значних была* (Літопис, с. 93); *И так у раді войско, которое на тот час било, настановило гетманом бившого асаулу войскового Івана Мазепу, роду шляхетского, повіту Білоцерковского, старожитной шляхти українской и у войску значной, нащо и боярин зезволил и до їх царских величеств послал* (Літопис, с. 146).

Цікавим, на наш погляд, є приклад використання збірної назви **отамання** та іменника **лицар** у межах того самого біблійного контексту: *Колесниці в Фараона і полки – потуга Божя сила потопила, повергала в море, і вибране отаманне потонуло в морі; лицарі над лицарями згнули в Червонім* (СвП, 2 М 15: 4). Словник Грінченка подає іменник **лицарь** із посиланням на «Енеїду» І. Котляревського: *А тут Михайлик лицарь був* (Сл Гр, т. 2, с. 365); збірна ж назва **отамання** проілюстрована контекстом із Кулішевої «Чорної Ради»: *Чернь-козаки позбірались на раду, а отамання ще не походило* (Сл Гр, т. 3, с. 75). Активне вживання цього іменника в оригінальній та перекладацькій творчості письменника засвідчує не лише його історичний роман, але й переклад драматичних творів В. Шекспіра, напр.: *Нехай про нашу думку все отаманне знає* (Шекспір, с. 14).

До козацького лексикону зараховуємо й заст[аріле] слово **комонник** – «вершник, лицар»: *Вповаючи на Египет задля колесниць його й комонника* (СвП, Іс 36: 9); *Ревуть, як море, йдуть комонником збройно, як один чоловік* (СвП, Єр 6: 23). У Словнику Грінченка ця лексема зі значенням «всадник, кавалерист» проілюстрована контекстами з роману П. Куліша «Чорна рада»: *За ними ще півдесятка комонників; Піхота з пицаллю поміж гарматами, а комонник по крилах* (Сл Гр, т. 2, с. 276). Зауважмо, що в «Словнику української мови» також наведено контекст із «Чорної ради»: *По полю мчались козаки. Поперед усіх поспішав Сомко; за ним паволоцький Шрам; за ними ще й півдесятка комонників* (СУМ, т. IV, с. 248). Окремо варто зауважити, що в перекладі драми В. Шекспіра «Антоній і Клеопатра» П. Куліш використав це слово у фонетичному варіанті **комінник**: *В руках у тебе всі легіони й комінники* (Шекспір, с. 86). Уважаємо, що використання

П. Кулішем цього іменника не лише в художній прозі, а й у перекладацькій практиці закономірно, адже він був добрим знавцем творів давньої літератури, зокрема «Слова о полку Ігоревім». Саме в цій пам'ятці вперше зафіксовано слово *комонь* – «кінь»: *Комони ржуть за Сулою, звенить слава вь Киевь* (Слово, с. 8).

Одним із частотних слів козацького лексикону, що його П. Куліш використав у перекладі біблійних книг, був іменник *потуга* – «військова сила, військо»: *Доходить голос його, неначе гадюче сичання, наступають з військовою потугою, нападають із сокирами, мов дроворуби* (СвП, Єр 46: 22). За Словником Грінченка спостерігаємо, що перше значення слова *потуга* – рос. «сила, мощь» – ілюструє контекст із Євангелія від Марка: *Царство Боже прийде в потузі*. До другого – рос. «военная сила, войско» – наведені рядки з двох історичних народних пісень: *Та підтягай, малий джуро, та попруги стуга, бо буде ж нам, малий джуро, велика потуга* (у записах А. Метлинського); *А я [Богдан Хмельницький] ляхів не боюся і гадки не маю, за собою велику потугу я знаю* (у записах Я. Головацького) (Сл Гр, т. 3, с. 382–383). Вислів *притягнути з великими потугами до...* (тобто «підійти з великим військом до певного місця, де має відбутися битва») – один із найбільш виразних і частотних у текстах козацьких літописів, і П. Куліш вдало відтворює їхню стилістику в перекладі біблійних книг, умотивовано й переконливо вживаючи слово *потуга* в його застарілому значенні «військо».

Нерідко П. Куліш удається й до використання спільнокореневих до цього іменника слів: прикметника *потужний* – «могутній, сильний»: *Або чи пробував Бог, прийти, щоб взяти собі нарід зміж иншого народу, карами, ознаками і чудесами, війною і потужною рукою* (СвП, 5 М 4: 34); дієслова *впотужнитися* – «зробитися могутнім, все сильніш»: *Сих втрат наміснику Христа не одоліти, На радість сатані, а папі на досаду. Впотужнились навек дияволі діти* (Куліш, т. 2, с. 157). У Словнику Грінченка прикметник проілюстрований контекстами з Кулішевих творів: *Поскидав потужних з престолів* (переклад Євангелія від Луки); *Учора раб, сьогодні царь потужний* («Царь Наливай») (Сл Гр, т. 3, с. 383); а дієслова *употужнити* та *употужнитися* – Кулішевими перекладними та оригінальними творами, напр.: *Твій рід навіки употужню* (Псалтир), *Употужнив мої ноги і на камені поставив* (Псалтир); *Впотужнились навіки дияволови діти* («Маруся Богуславка»); *Употужнились на мене при лихій годині, та свята Господня сила мою неміч заступила* (Псалтир) (Сл Гр, т. 4, с. 348). Завдяки такому слововживанню П. Куліш зберігає українську книжну стилістику, що цілком узгоджена з настановою перекладача Біблії – продовжити літературно-писемну і культурну традицію української мови.

Назви військових підрозділів у тексті українського перекладу Святого Письма представлені іменником козацької доби *кіш* – «табір, стан»: *І поділив людей, що були з ним, і вівці, й воли, й верблюди на два коші* (СвП, 1 М 32: 7); *І став там кошем Ізраїль проти гори* (СвП, 2 М 19: 3), що в Словнику Грінченка проілюстрований контекстом з історичного роману П. Куліша «Чорна Рада»: *Низове товариство закликало мене до коша, бо я всі гірла, як свої п'ять пучок, знаю* (Сл Гр, т. 2, с. 247) – для спеціального значення «Запорізька Січ», яке безпосередньо пов'язане саме з козацькою добою.

Історичні конотації, співвідносні з військовими звичаями, мають назви військової атрибутики і символів влади. В українському перекладі Біблії їх представлено іменником *клейнод*. У перекладі «Другої книги Мойсея» *клейноди, мн.* – «знаки влади, регалії» – ужито в старій фонетичній формі *клейнот* (мн. *клейноти*) із давнішими значеннями «дорогоцінність, скарб» (засвідчене ще в пам'ятці 1572 р.), «коштовність» (ЕСУМ, с. 457), порівн.: *Ні! Нехай усяка молодиця пожичить у сусідки своєї і в такої, що пробуває в господі в неї, клейноти срібні і клейноти золоті і шати, та й понадіваєте на сини ваші й дочки ваші* (СвП, 2 М 3: 22). Слово *клейнод* було запозичене із середньовісньонімецької в українську, польську, чеську, словацьку мови зі значенням «коштовність; дорогоцінний камінь» (ЕСУМ, с. 457). Саме ці два значення подає до слова *клейнод* Словник Грінченка: 1) рос. «драгоценность», 2) рос. «атрибуты власти, регалии», що підтверджують контексти із «Записок о Южной Руси» (*Не на тебе, миле браття, я Січ руйнувала, ой щоб я вам ваші землі,*

клейноди вертала), а також із творів Т. Шевченка: *Возьміть мої отаманські клейноди, панове, та однесіть москалеві* (Сл Гр, т. 2, с. 249).

П. Куліш використовував іменник **клейноди** не лише в біблійному перекладі, але й в оригінальних творах, зокрема в романі «Чорна рада»: *«Вистоявши службу, Шрам ходив із своїми од одного надгробка до другого. <...> “Боже! Милостив буди душі раба твого”. Хто б і не письменний був, так, дивлячись тільки на ті шаблі, на ті панцирі, бунчуки і всякі клейноди, перемішані з кістками, з Адамовими главами, що повироблювано горорізьбою з міді да з каменю понад тими надгробками, хто б, кажу, був і неписьменний, так і той би догадався, против чого-то воно так викомповано: усяке багатство, усяка слава – усе воно суєта суєт: і шабля, й булава з бунчуком, і горностайова кирея поляжуть колісь поруч із мертвими кістками»* (Куліш, т. 1, с. 69); слово **клейноди** постає в цьому контексті як символ влади і слави. Натомість у перекладі В. Шекспіра: *Хиба-ж можна цілому світу купити такий клейнод* (Шекспір, с. 9) цей іменник ужито з його давнім значенням «дорогоцінність, коштовність».

Тематичну групу назв зброї становлять іменники **сагайдак**, **тарча**, **щит**. У перекладі книг Біблії їх використано в переносному значенні: *Ось і діти, наслідде Господне, плід тілесний народа. Як стріли в руках сильного, Так сини молодого віку. Щасливий чоловік, що наповнив ними сагайдака свого! Не осоромляться вони, говоривши у воротах з ворогами* (Пс 127: 3-6); *І закриє тебе покровом своїм, ти знайдеш притулок під крилами його; щитом і тарчею буде правда його* (Пс 91: 4).

Належність іменника **сагайдак** – «лук» – до козацького чи – ширше – військового лексикону підтверджує контекст із роману «Чорна рада»: **сагайдак із стрілкою на печаті вирізано**, на який посилається Словник Грінченка; а значення «чохол для лука і стріл» проілюстроване прислів'ям зі збірки М. Номиса: *Познаєш пішого з сагайдаком* (Сл Гр, т. 4, с. 95).

Назви популярних у той час тканин представлені іменниками **блават** і **кармазин**. Вони позначали ґатунки матерії, що з них шили одяг для козацтва і шляхти. П. Куліш уживав ці слова і в оригінальних творах (у поезії, прозі), і в перекладі біблійних книг, порівн.:

Контексти з поеми «Магомет і Хадиза», роману «Чорна рада»

Контексти з перекладу Книг Мойсея, Книги пророка Ісайї

Нав'ючать караван блаватусом сиданським, Кармазином, серпанками, тафтою, І білою, як на Лівані сніг, габою (Куліш, т. 2, с. 11);

І зробиш завісу із блавату і пурпуру і кармазину та й із нитяної тканини (СвП, 2 М 26: 31);

Та всі шовки, кармазини, блавати, Се все – мов прах дорожній на жупані Проти великої спасення благодати (Куліш, т. 2, с. 31);

І стіл для покладного хліба застелять обрусом з блавату та й поставлять на йому полумиски і чаші і кадильниці і збанки для жертви ливної (СвП, 4 М 4: 7);

Чорний люд збирається під Ніжень, як сарана. Кажуть, у Ніжені під раду великий урожай на кармазини... (Куліш, т. 1, с. 114).

Коли б гріхи ваші були, як багрянця – я, мов сніг їх убілю; коли б, як кармазин, були червоні, – обмию їх, як вовну (СвП, Іс 1: 18).

Обидва слова засвідчені в писемних пам'ятках старо(середньо)української доби. Зокрема, «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» подає **блават** як спільний германізм у староукраїнській, старопольській і старочеській мовах (стп. **blawat**, стч. **blavat**, свн. **blawe**). У тогочасній українській мові він мав два значення: 1) «блакитна шовкова тканина»; 2) «одяг з такої тканини». У пам'ятках виявляється й образне вживання цього слова: *...же з блого сукна або блавату учинять чорное, а съ чорного за ся знову*

бълоє (СЛУМ, с. 92). У Словнику Грінченка іменник *блават* (рос. «голубая шелковая матерія») наведений за романом П. Куліша «Чорна Рада»: *Має вона сукні, має і блавати* (Сл Гр, т. 1, с. 70).

«Лексикон...» П. Беринди засвідчує іменник *кармазинь* та похідний від нього прикметник *кармазиновий* у словниковій статті на старослов'янські слова чръвлѣнь, чръвень: *чръвецъ, кармазинъ, чьрвѣнь, кармазиноваѡ фа(р)ба с червцю* (ЛБ, с. 156). У Словнику Грінченка лексему *кармазин* подано у двох значеннях: 1) «сукно малинового кольору» (із посиланням на збірку М. Номиса); 2) «одяг з кармазину»: *Не важились ходити у кармазинах* (Сл Гр, т. 2, с. 222), друге з яких ілюструє контекст із роману П. Куліша «Чорна рада». Увівши іменники *блават* і *кармазин* в український переклад біблійних книг, П. Куліш актуалізував саме їхні історичні та соціальні конотації. У цьому можна вбачати важливу роль П. Куліша в історії лексикографічного засвідчення та функціонування таких лексем у літературній мові другої пол. ХІХ–поч. ХХ ст.

Висновки й перспективи. Уважаємо, що переклади книг Святого Письма та оригінальні твори П. Куліша прислужилися збереженню елементів козацького соціолекту в літературній мові другої пол. ХІХ–поч. ХХ ст. Як бачимо з наведених вище контекстів, одиниці козацького лексикону, використані в перекладах біблійних книг, належать до різних тематичних груп, що формувалися в часи активної соціальної та історичної ролі українського козацтва й загалом військової верстви. Ці слова послідовно представлені в «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка з посиланням на ілюстративні контексти з творів П. Куліша, що засвідчує важливу роль П. Куліша і Б. Грінченка в збереженні елементів козацького соціолекту та їх відтворенні в літературній мові другої пол. ХІХ–поч. ХХ ст. й українській лексикографії поч. ХХ ст. Проте в подальшому укладанні словників ця практика не мала продовження, адже розвиток української лексикографії й лінгвістики завжди був зумовлений відповідною політичною ситуацією в країні. Перспективою цього дослідження вважаємо створення інтегрованих історико-мовно-літературних спеціальних чи факультативних курсів щодо вивчення козацької доби в історії України та текстового і лексикографічного представлення елементів козацького соціолекту, що стане основою для комплексного історико-філологічного видання; а також укладання словника козацького соціолекту з ілюстративними контекстами не лише оригінальної та перекладацької спадщини П. Куліша, але й інших українських письменників, у творчому доробку яких є твори відповідної тематики.

Умовні скорочення використаних джерел

ЛБ – Беринда П. Лексикон словеноруський. Київ, 1627 [надрук. з київського видання 1627 р. фотомех. способом] / підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука. Київ : Наук. думка, 1961. 272 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У 7 т.: Т. 2 (*Д–Копці*). Київ : Наук. думка, 1985. 570 с.

Куліш – Куліш П. О. Твори: у 2 т. 2-ге видання. Київ : Наук. думка, 1998. Т. 1: Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади. 752 с.; Т. 2: Поеми. Драматичні твори. 768 с.

Літопис – Літопис Самовидця. 2-е вид., виправл., стереотип. Київ : Наук. думка, 1971. 205 с.

Пс – Пулюй І. Молитовник. Псалтир / за заг. ред. проф. В. Шендеровського. Київ : Рада, 1997. 271 с.

СУМ – Словник української мови: В 11-ти томах. Київ : Наук. думка, 1970–1980.

СЛУМ – Словник української мови ХІХ – першої половини ХХ ст. Львів, 1994. Вип. 2: *Б–Богуславець*. 151 с.

Сл Гр – Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т. 1–4. Київ, 1907–1909 [репринтне видання. Київ : Лексикон, 1996].

Слово – Слово о полку Ігоревім / упоряд. та приміт. О. Мишанича. Київ : Рад. школа, 1989. 310 с.

Св П – Сьвяте Письмо Старого і Нового Завіту. Мовою русько-українською. У Відні: Виданне британського і заграничного біблійного товариства. 1903. [перевидано Київ : Рада, 2000]. П'ятикнижжя Мойсея. С. 1–206.; Книга приповісток Соломонових. С. 570–593; Книга пророка Ісаїї. С. 605–655; Книга пророка Єремїї. С. 656–711; Книга «Плач Єремїї». С. 712–716; Євангелія від сьв. Маттея. С. 1–35.

Шекспір – Шекспір В. Антоній і Клеопатра / переклад П. А. Куліша; вид., передмова і пояснення І. Франка. Львів : 3 друк. наук. т-ва ім. Шевченка, 1901. 180 с.

Список використаної літератури

1. Гірняк С. П. Особливості соціолекту як системно-структурного явища. *Вісник Донецького національного університету*. Сер. Б : Гуманітарні науки. 2012. Вип. 1–2. С. 146–155.
2. Горбач О. Арго в Україні. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. 686 с.
3. Масенко Л. Усні форми побутування мови. Явище вульгаризації мовлення. URL : <http://www.ji.lviv.ua/n35texts/35-zmist.htm>.
4. Мацюк Г. П. Соціолінгвістика як інтеграційний напрям досліджень в умовах сучасної парадигми: міжнародний досвід й українська перспектива. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*. 2012. Т. 137. С. 28–34.
5. Мороз Т. Церковнослов'янськи біблійних перекладів П. Куліша у Словнику Б. Грінченка. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. Вип. 659. Романо-слов'янський дискурс. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. С. 149–154.
6. Сімович В. Кулішева мова й «кулішівка». *Праці у двох томах*. Чернівці : Книги–XXI, 2005. Т. 1 : Мовознавство / упоряд. і передмова Л. Ткач. С. 336–340.
7. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови. Київ : Критика, 2005. 464 с.
8. Ткач Л. Соціолект духовної верстви як основа формування типових ознак галицько-буковинського слововжитку кінця XIX – початку XX ст. *Біблія і культура*: зб. наук. ст. Вип. 6. / за заг. ред. А. Є. Нямцу. Чернівці : Рута, 2000. С. 405–419.
9. Черкез І. Епістолярій кінця XIX – початку XX ст. як джерело дослідження соціолекту української інтелігенції. *Мова і суспільство*. Вип. 1. Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. С. 71–76.

References

1. Hirniak, S. P. (2012). Osoblyvosti sotsiolektu yak systemno-strukturnoho yavysshcha [Peculiarities of the sociolect as a systemic and structural phenomenon]. In : *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu [Bulletin of the Donetsk National University]*. Ser. B: Humanitarni nauky. 1–2, 146–155 (in Ukr.).
2. Horbach, O. (2006). Argo v Ukraini [Argo in Ukraine]. Lviv : Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy, 686 (in Ukr.).
3. Masenko, L. Usni formy pobutuvannia movy. Yavysshche vulharyzatsii movlennia [Oral forms of everyday language. The phenomenon of vulgarization of speech]. Available at: <http://www.ji.lviv.ua/n35texts/35-zmist.htm> (in Ukr.).
4. Matsiuk, H. P. (2012). Sotsiolingvistyka yak intehratsiyni napriam doslidzhen v umovakh suchasnoi paradyhmy: mizhnarodnyi dosvid y ukrainska perspektyva [Sociolinguistics as an integrative direction of research in the conditions of the modern paradigm: international experience and Ukrainian perspective]. In : *Naukovi zapysky NaUKMA. Filolohichni nauky [Scientific notes of NaUKMA. Philological sciences]*, 137, 28–34 (in Ukr.).
5. Moroz, T. (2013). Tserkovonoslov'ianizmy bibliinykh perekladiv P. Kulisha u Slovnnyku B. Hrinchenka [Church Slavonicisms of Bible translations by P. Kulish in the Dictionary of B. Grinchenko]. In : *Naukovi visnyk Chernivetskoho universytetu: zbirnyk naukovykh prats [Scientific bulletin of Chernivtsi University: collection of scientific papers]*. Vyp. 659. Romano-slov'ianskyi dyskurs. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t, 149–154 (in Ukr.).
6. Simovych, V. (2005). Kulisheva mova y «kulishivka» [Kulish's language and «Kulishivka»]. In : *Pratsi u dvokh tomakh [Works in two volumes]*. Chernivtsi : Knyhy–XXI, 2005. T. 1: Movoznavstvo, 336–340 (in Ukr.).
7. Stavytska, L. (2005). Argo, zharhon, slen: Sotsialna dyferentsiatsiia ukrainskoi movy [Argo, jargon, slang: Social differentiation of the Ukrainian language]. Kyiv : Krytyka, 464 (in Ukr.).
8. Tkach, L. (2000). Sotsiolekt dukhovnoi verstvy yak osnova formuvannia typovykh oznak halytsko-bukovynskoho slovovzhytku kintsia XIX – pochatku XX st. [The sociolect of the spiritual stratum as the basis for the formation of typical features of the Galician-Bukovyna vocabulary of the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries]. In : *Bibliia i kultura: zb. nauk. st. [The Bible and culture: coll. of science Art]*. Chernivtsi: Ruta, 6, 405–419 (in Ukr.).
9. Cherkez, I. (2010). Epistolarii kintsia XIX – pochatku XX st. yak dzherelo doslidzhennia sotsiolektu ukrainskoi intelihentsii [Epistolary of the late 19th and early 20th centuries. as a source of research on the sociolect of the Ukrainian intelligentsia]. In : *Mova i suspilstvo [Language and society]*. Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 1, 71–76 (in Ukr.).

THE COSSACK'S LEXICON LINGUISTIC UNITS IN P. KULISH–I. POLYUI'S UKRAINIAN TRANSLATION OF THE BIBLE AND B. GRINCHENKO'S «UKRAINIAN LANGUAGE DICTIONARY»

*Tetyana Moroz, PhD in Philology,
associated professor of the department of Social and Humanities Chernivtsi
In-Service Teacher Training Institute of Education
(Chernivtsi, Ukraine)*

e-mail: mtv_09@meta.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7191-7498>

Abstract. Introduction. *The article presents the complex linguistic analysis of the Cossack's sociolect units used in P. Kulish and I. Polyui's Ukrainian translation of the Holy Scriptures, along with their representation in B. Grinchenko's Ukrainian language dictionary. Herein lies the relevance of the research which will serve as the basis for the further generalizing works on history of the lexicographical authentication and functioning of such lexemes in the literary language of the second half of XIX – early XX century.*

The list of sources is known to be used by Grinchenko at the conclusion of the Dictionary includes some examples of P. Kulish's translation practice, in particular: the New Testament of the Holy Scriptures (1880), «Books of Job» (1869), the first five books of the Holy Scriptures' Old Testament and the New Testament (1869). This fact confirms securing high style vocabulary in Ukrainian lexicography in the early XX century. It is worth emphasizing that B. Grinchenko also brought in the original writer's works to the list of sources, since there were extremely successful combining folk material with traditions of the old book language in their content.

The purpose. *The main objective of the research is to analyze the representation of the Cossack's sociolect units in P. Kulish and I. Polyui's Ukrainian translation of the Bible and illustrative contexts to the mentioned lexemes in B. Grinchenko's Ukrainian language dictionary. The material for the research are old Cossack's sociolect units compiled from different thematic groups, in particular: names of Cossack's chieftains: **hetman, osavul, starshyna, sotnik, tysiachnyk**; names of military units: **kish**; names of military attributes and symbols of power: **kleinod**; weapons' names: **sagaidak, tarcha, shchyt**; names of fabrics: **blavat, karmazin**.*

The methods. *Description and comparative methods of the research are mostly applied when analyzing these lexemes.*

Main results of the study. *The main conclusions of the research lie in the fact that Cossack's sociolect units which were used in the Ukrainian translation of the Bible's books are presented in Grinchenko's dictionary with illustrative contexts both in translated and original Kulish's works. It states their broad representation in the Dictionary's source base and proves P. Kulish and B. Grinchenko's important role in preserving of the Cossack's sociolect units along with their representation in the literary language of the second half of XIX – early XX century and Ukrainian lexicography at the beginning of XX century.*

Originality. *The scientific novelty of the research's obtained results lies in implementing of the comprehensive study on the representation of the Cossack's sociolect in P. Kulish–I. Polyui's Ukrainian translation of the Holy Scripture, as well as their processing among the various lexicographical sources in B. Grinchenko's "Ukrainian language dictionary".*

Conclusions and specific suggestions of the author. *The conducted research has shown the relevance of historical and literary specialized or elected courses on studying Cossack's era in the history of Ukraine and lexicographical representation of Cossack's sociolect units. This could lay the foundation for the comprehensive historical and philological edition. The Cossack's sociolect dictionary with illustrative contexts both P. Kulish's original heritage and other Ukrainian authors, specializing in the respective sphere, is expected to have a great practical value. This too seems to be crucial, since after Grinchenko's Dictionary such practice, unfortunately, didn't find its continuation.*

Key words: *Cossack's lexicon, P. Kulish–I. Polyui's Ukrainian translation of the Bible, Grinchenko's Dictionary.*

Надійшла до редакції: 22.01.23.

Прийнято до друку: 02.04.23.